

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.35>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЩОДО БОРТЬБИ З ДОПІНГОМ У ПРОФЕСІЙНОМУ СПОРТІ

Заборовський В.В.,

*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
orcid.org/0000-0002-5845-7535*

Манзюк В.В.,

*доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
Ужгородського національного університету
orcid.org/0000-0003-2133-1573*

Заборовський В.В., Манзюк В.В. Міжнародно-правові стандарти щодо боротьби з допінгом у професійному спорті.

У статті розкриваються теоретико-прикладні положення щодо актуальних питань боротьби з допінгом у професійному спорті на міжнародному та національному рівнях, а також проведено порівняльний аналіз боротьби з допінгом з боку Всесвітньої антидопінгової організації та положень національного законодавства зарубіжних країн і запропоновано рішення щодо ефективної протидії застосуванню допінгу в рамках вітчизняного українського законодавства.

Серед безлічі проблем сучасного професійного спорту все більшої актуальності набуває проблема допінгу. Вона надзвичайно складна, оскільки включає тісно взаємопов'язані медичні, правові, політичні, моральні, організаційні, соціальні та педагогічні аспекти. Ефективність протидії допінгу у спорті багато в чому залежить від системи її організації. Проте, слід відзначити, що організаційні основи боротьби з допінгом мало перебували у зорі учених. Основні зусилля спортивної та медичної науки були спрямовані на вивчення впливу допінгу на організм професійного спортсмена, пошук методів його виявлення, біохімічних компонентів, а також здешевлення процедур допінг-контролю та пошук найпростіших і найефективніших його процедур. У цьому плані вивчення організаційних основ боротьби з допінгом актуальне як з теоретичної точки зору, так і з практичної.

В межах даної статті було досліджено антидопінгове законодавство щодо визначення обґрунтованої оцінки існуючої системи боротьби з допінгом у спорті, виявлено недоліки та позитивні аспекти цієї системи, її впливу на виховання спортсменів, які дозволяють визначити шляхи підвищення її ефективності, формування розуміння ролі боротьби з допінгом у спорті, основних тенденцій розвитку та шляхів підвищення її ефективності у спортсменів, тренерів та спеціалістів фізкультурно-спортивного руху.

Актуальність вказаного питання зумовлює необхідність його вирішення, а також застосування результатів дослідження у правозастосовній практиці та в правотворчій діяльності.

На підставі проведеного дослідження, автори доходять висновку, що у процесах боротьби з допінгом слід враховувати гуманістичну місію спорту щодо антидопінгових заходів. Очевидно, що нинішня боротьба з допінгом, яка зосереджена на заборонах, працює неефективно. Новий регулятор антидопінгових заходів повинен приймати рішення з урахуванням специфіки кожного виду спорту.

Ключові слова: спорт, допінг, законодавчий досвід країн, антидопінгове законодавство, професійний спортсмен, Всесвітнє антидопінгове агентство (WADA), допінгові щоденники.

Zaborovskyy V.V., Manzyuk V.V. International legal standards regarding the fight against doping in professional sports.

The article discloses the theoretical and applied provisions on the actual issues of combating doping in professional sports at the international and national levels, as well as a comparative analysis of combating

doping by the World Anti-Doping Organization and the provisions of the national legislation of foreign countries, and offers a solution to effectively combating the use of doping in within the framework of domestic Ukrainian legislation.

Among the many problems of modern professional sports, the problem of doping is gaining more and more relevance. It is extremely complex, as it includes closely interrelated medical, legal, political, moral, organizational, social and pedagogical aspects. The effectiveness of combating doping in sports largely depends on the system of its organization. However, it should be noted that the organizational foundations of the fight against doping were not seen by scientists. The main efforts of sports and medical science were aimed at studying the impact of doping on the body of a professional athlete, finding methods for its detection, biochemical components, as well as reducing the cost of doping control procedures and finding the simplest and most effective procedures. In this regard, the study of the organizational foundations of the fight against doping is relevant both from a theoretical and a practical point of view.

Within the framework of this article, anti-doping legislation was investigated in order to determine a reasonable assessment of the existing system of combating doping in sports, identified the shortcomings and positive aspects of this system, its influence on the education of athletes, which allow to determine ways of increasing its effectiveness, forming an understanding of the role of combating doping in sports, the main trends of development and ways of increasing its effectiveness among athletes, trainers and specialists of the physical culture and sports movement.

The relevance of the specified issue determines the need for its solution, as well as the application of research results in law enforcement practice and law-making activities.

Based on the conducted research, the authors conclude that the humanistic mission of sports regarding anti-doping measures should be taken into account in the processes of combating doping. It is clear that the current fight against doping, which focuses on bans, is not working effectively. The new regulator of anti-doping measures must make decisions taking into account the specifics of each sport.

Keywords: sport, doping, legislative experience of countries, anti-doping legislation, professional athlete, World Anti-Doping Agency (WADA), doping diaries.

Постановка проблеми. Створення рівних умов для всіх видів спорту в боротьбі з допінгом є дуже складним завданням з юридичної точки зору. Скоординований підхід насамперед потребує наявності вищих регуляторів на глобальному рівні. Це завдання можна віднести до державного сектора, оскільки наднаціональної громадської міжнародної організації, здатної це зробити, немає. Тому приватні організації повинні брати на себе відповідальність. Це вимагає складних договірних угод, які перекладають обов'язки та відповідальність з окремих осіб на національний рівень, а звідти – на вершину піраміди. На практиці цей процес не тільки важкий і громіздкий, він також призводить до накопичення влади на вершині спортивної піраміди, яку необхідно збалансувати організаційними стримуваннями та противагами. Досягти балансу між усіма цими різними аспектами є вимагає зусиллям, яке ще більше ускладнюється нормативним охопленням законодавців у різних країнах. Оскільки національні закони значною мірою відрізняються, а гармонізований законодавчий підхід є неминучим, глобальний антидопінговий підхід має замінити національні закони та правові концепції, де це можливо, та посприяти розробленню антидопінгового законодавства в країнах де воно відсутнє.

Метою статті є розкриття особливостей міжнародно-правових стандартів щодо боротьби з допінгом у спорті та аналіз тенденцій міжнародного співробітництва і законодавчого закріплення правового регулювання допінгу в сучасному професійному спорті.

Основними **завданнями** автор ставить перед собою: розкрити принципи антидопінгової політики, аналіз основних стандартів Всесвітнього антидопінгового агентства, висвітлення проблем антидопінгової політики та шляхів її реформування.

Виклад основного матеріалу. Неоднорідність спортивних відносин, які регулюються спортивним законодавством, зумовлює різний характер регулювання, що, у свою чергу, передбачає різну «автономність» спортивних організацій. Автономія індивідуальних і колективних дій можлива лише тоді, коли існують регулятивні системи та культурні моделі, які дозволяють різний ступінь дотримання їхніх наказів і вимог. Зростаюча інтернаціоналізація спорту неминуче підвищує важливість глобального регулювання, але кожна країна зберігає свій власний режим спортивного права, а також з врахуванням діяльності національних та регіональних спортивних організацій. Тому спортивне право на національному та організаційному рівнях набуває все більшого значення в порівняльному праві. Взагалі

питання, що пов'язані з діяльністю професійних спортсменів неодноразово були предметом наших наукових досліджень [1; 2].

Саморегулювання має форму внутрішніх правил і включає організаційні правила, дисциплінарні правила та правила змагань. Однак, з тенденцією до поглиблення спеціалізації у спорті та зростанням економічної, соціальної та культурної значущості особливо професійного спорту, зростає використання правового регулювання, прийнятого державними органами влади. Таку форму регулювання можна знайти в різних галузях права, таких як кримінальне право, трудове право, комерційне право, податкове право, конкурентне право та деліктне право, і вона може відрізнятися залежно від конкретного виду спорту або дисципліни. Саме в цьому подвійному контексті, що перетинається, юридично оцінюються такі широко висвітлені аспекти, як допінг, спонсорство та медіа, а також відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень.

Глобалізація призвела до того, що регулювання вийшло за межі держави. Міжнародний професійний спорт є яскравим прикладом розвитку розгалуженої системи глобального регулювання та права. Створення Спортивного арбітражного суду, розробка всесвітнього антидопінгового режиму та нещодавні зусилля щодо боротьби з корупцією – ось лише деякі з його найпомітніших елементів.

Допінгом вважається будь-яка незаконна речовина або метод, що використовується спортсменами для покращення своїх результатів під час спортивних змагань. Часто до таких речовин належать гормони та анаболічні андрогенні стероїди, які використовуються для нарощування м'язової маси у важкій атлетиці, стимулятори, що застосовуються у змаганнях на витривалість, таких як біг на довгі дистанції, наркотики як знеболювальні препарати, а також діуретики, які допомагають виводити речовини з організму. Спочатку такі спортивні агенції, як Міжнародний олімпійський комітет (МОК), Міжнародна федерація футбольних асоціацій (ФІФА) та Міжнародна федерація легкої атлетики (ІААФ) прагнули забезпечити проведення змагань без застосування методів покращення результатів [3].

Для історії спорту, 1 квітня 2018 року стало, важливою датою нового перерозподілу влади та інтересів. З цього дня набули чинності нові стандарти дотримання кодексу ВАДА, які стосуються всіх видів спорту. Найважливіша поправка була внесена до статті кодексу під назвою «Додаткові ролі та відповідальність сторін». Тепер усі міжнародні федерації та союзи за погодженням з ВАДА будуть зобов'язані відхиляти заявки на проведення всіх спортивних заходів від країн, які не дотримуються кодексу ВАДА. Іншими словами, ВАДА отримала можливість безпосередньо впливати на вибір міст для проведення майбутніх чемпіонатів світу з футболу, чемпіонатів світу та Олімпійських ігор. Взагалі ВАДА – це міжнародна незалежна організація, яка бореться з допінгом у спорті і впливає на проведення Олімпійських ігор з кінця 1990-х років. У 1999 році ВАДА було створено з ініціативи Міжнародного олімпійського комітету (МОК) для регулювання допінгу. Допінговий скандал на Тур де Франс у липні 1998 року вважається головною причиною створення ВАДА [4]. Взагалі цього року на велогонці «Тур де Франс» сталася серія скандалів, відомих як «справа Фестіни». Під час цього допінг-скандалу в автомобілі, що належав команді, було знайдено величезну кількість заборонених речовин [5; 6], що свідчило про те, що велосипедисти, які досягли високих результатів, вже давно були знайомі з методами покращення спортивних результатів [7]. Вживання заборонених препаратів було культурно прийнятним для більшості професійних спортсменів того часу. Крім того, для команд і медичного персоналу було звичайною справою заохочувати спортсменів і забезпечувати їх допінговими речовинами [8].

Після цього в лютому 1999 року в Лозанні (Швейцарія) відбулася перша Всесвітня конференція з допінгу в спорті, яка відома як початок діяльності ВАДА. Серед інших чинників, що призвели до створення ВАДА в 1998 і 1999 роках, був ще один скандал, пов'язаний з корупцією і звинуваченнями в змові заявочних комітетів Нагано, Сіднея і Солт-Лейк-Сіті з членами Міжнародного олімпійського комітету під час вибору міст-господарів Олімпіади в 1990-х роках. Щоб переключити увагу громадськості та зберегти контракти зі спонсорами МОК, потрібна була нова «загроза». Такою загрозою став допінг. Тому для боротьби зі «світовим злом» – допінгом – було створено ВАДА.

З моменту створення ВАДА у 1999 році професійні спортсмени зобов'язані співпрацювати з владою в питаннях допінг-тестів, зокрема, несподіваного збору зразків сечі. Хоча це і втручається в їхнє приватне життя, інформація про місцезнаходження спортсмена, Всесвітній антидопінговий кодекс [9] зобов'язує спортсменів щоквартально інформувати органи влади про місця та графіки проведення змагань, тренувань, розпорядок дня та адреси проживання. Питання про те, наскільки далеко повинні зайти ці правила, що порушують приватність, для дотримання принципів, все ще залишається дис-

кусійним. Лікарі команд відіграють ключову роль в антидопінгових процесах. Необхідно оцінити, чи узгоджується роль лікаря команди з етикою.

Відповідно до положень кодексу, ВАДА здійснює наступні види діяльності:

- щорічно формує список заборонених речовин,
- здійснює акредитацію та контроль антидопінгових лабораторій,
- інформує спортсменів, тренерів, лікарів про діяльність антидопінгових програм, наслідки вживання заборонених речовин,
- повідомляє спортивні федерації про зловживання спортсменами допінгом. На підставі наданих матеріалів окремі спортсмени або команди можуть бути дискваліфіковані.

Глобальний антидопінговий режим у професійному спорті є прикладом того, що вчені антидопінгові регулятори описують як поліцентричний і гібридний регуляторний режим: міжнародний і національний; центрований і децентралізований; публічний і приватний; що поєднує договірні, адміністративні та кримінальні правові інструменти. Теорія регулювання показує, що поліцентричні та гібридні режими мають численні переваги. Функціональні, нормативні та демократичні виклики численні. Існує також напруженість, яка виникає через вбудовування приватних транснаціональних регуляторних режимів у державні внутрішньодержавні правові структури [10].

Антидопінгова політика все ще базується на традиційному підході - допінг прирівнюється до шахрайства, яке має бути покаране. Тому підходи до боротьби з допінгом базуються на чотирьох основних етичних принципах, які включають захист здоров'я спортсмена, турботу про професійну чесність, аргумент рівних умов і турботу про невиправданий ризик.

Щодо принципу захисту здоров'я професійного спортсмена, то причиною цього принципу є уникнення шкоди, спричиненої допінговими методами та препаратами, що підвищують працездатність, і забезпечення здоров'я спортсмена [11].

Важливим аспектом також є занепокоєння щодо професійної добросовісності, адже медицина повинна застосовуватися для того, щоб уникнути або вилікувати хворобу. Однак допінг, не будучи ні профілактичним, ні терапевтичним засобом, ставить під сумнів правовий аспект медицини. Але причина залучення медицини полягає в тому, щоб контролювати допінг та його наслідки. Крім того, препарати, що підвищують працездатність, не схвалені для спортсменів; таким чином, вони не були оцінені через клінічні випробування, на відміну від терапевтичних препаратів [12].

Тим часом, деякі терапевтичні препарати можуть використовуватися в допінговому процесі лише для того, щоб прискорити відновлення після травм. Ризики застосування таких препаратів вважаються допустимими в терапевтичному процесі, але не в допінговому процесі, якщо немає медичної необхідності [5].

В контексті нашого дослідження, доцільно розглянути, також аргумент «рівного поля» для гри на рівних. Цей принцип забезпечує чесну конкуренцію та рівність усіх учасників змагань. Хоча штучні зміни спортивних результатів заборонені, до природних генетичних варіацій ставляться по-різному і вважають їх допустимими. Наприклад, Ееро Маентіранта, фінський спортсмен з мутаціями в рецепторі еритропоєтину (ЕРО), який викликає підвищення рівня гемоглобіну і доставку кисню до м'язів, виграв три золоті медалі на зимових Олімпійських іграх 1964 року [13].

Крім генетичних варіацій, інші фактори, такі як спеціальність і національність професійних спортсменів, мають величезний вплив на доступ до медичної допомоги, технологій і нагляду [14].

Існує величезна різниця між спортсменом з розвиненої країни, який більш схильний до вживання допінгу, але має кращий доступ до медичної допомоги, і спортсменом з країни, що розвивається, який не має належного догляду, нагляду і технологій. Незважаючи на те, що антидопінгові тести не можуть виявити всі речовини, важливо продовжувати процес, щоб гарантувати справедливість насамперед у професійному спорті. З іншого боку, можуть бути і хибно-позитивні результати допінг-тестів, наприклад, тести на ЕПО 2 [15]. Тобто, антидопінгові тести не завжди можуть бути точними. Знаючи це, а також враховуючи той факт, що деякі відмінності, такі як раса, національність і спеціальність, допускаються, завжди будуть існувати обмеження і неадекватність правосуддя.

Професійні спортсмени схильні до ризиків та усвідомлення можливості заподіяння шкоди як під час занять спортом, так і під час вживання допінгу. Але оскільки допінг є процесом покращення і не є необхідним з медичної точки зору, ризики, спричинені допінгом вважаються непотрібними. Допінг частіше застосовується на чемпіонатах та в елітних видах спорту, де соціальна цінність спортсмена залежить від перемоги чи поразки у змаганнях. З огляду на це, участь у таких спортивних заходах може бути не дуже корисною для здоров'я [5; 16; 17].

В контексті нашого дослідження, визначними є зміни до Всесвітнього антидопінгового кодексу, а саме суттєві зміни до санкцій щодо порушення антидопінгових правил прийняті в 2021 році. В якості додаткового заходу щодо заохочення інформування про порушення та заохочення спортсменів висловлюватися проти неправомірних дій, пов'язаних з допінгом, Всесвітній антидопінговий кодекс включив положення про захист інформаторів, визначивши, що антидопінгові організації, покладаються на людей, які повідомляють про випадки вживання допінгу, тим самим забезпечивши додатковий захист цих осіб-інформаторів у випадках, якщо вони зазнають помсти за інформування. Хоча на інституційному рівні ВАДА та інші спортивні керівні органи активно заохочують інформування про порушення, все ж таки на поведінковому рівні спортсмени та їх оточення, а також зацікавлені сторони у спорті можуть ще не повністю схвалити викриття як спосіб боротьби з неправомірним використанням допінгу. Термін покарання такого спортсмена може становити від двох років до довічної дискваліфікації [17].

У виняткових випадках, таких як одночасне вживання кількох заборонених речовин, заборона може бути продовжена ще на два роки. Однак, якщо особа визнає себе учасником ADRV і погоджується з вироком протягом 20-денного періоду, чотирирічний або довший термін може бути скорочений на один рік. Завдяки новим визначенням у Кодексі, санкції ADRV стануть більш гнучкими. Під час процесу ADRV ця концепція застосовуватиметься до спортсменів віком до 18 років або спортсменів, які за рішенням суду визнані недієздатними, наприклад, спортсменів з розумовими вадами.

Щодо заборонених препаратів, які входять до списку ВАДА, то особливе місце займає «Cannabis», також відомий як марихуана або гашиш, який зменшує втому і біль, однак може спричинити порушення виконавчої функції та уповільнення швидкості реакції. Активною речовиною марихуани є ТГК (дельта-9- тетрагідроканабінол). Наразі канабіс входить до забороненого списку ВАДА. Сліди ТГК можна виявити в сечі навіть через кілька днів після вживання [18].

Також, препарат «Erythroietin», який підвищує спортивні результати, спричиняючи збільшення доставки кисню до м'язів. Рекombінантний erythroietin також входить до списку заборонених препаратів ВАДА. Фактично таким же методом є перебування на висоті підвищує, що теж підвищує рівень гемоглобіну та його здатність зв'язувати кисень. Сьогодні технології дозволяють імітувати висотну гіпоксію в камерах для сну, які можуть бути використані професійними спортсменами для підвищення здатності крові доставляти кисень до м'язів [19].

На думку ВАДА, цей метод не є заборонений у спорті, оскільки організм сам виробляє гемоглобін і підвищує гематокрит. Це також ще одна непомітна різниця між професійними спортсменами, які мають доступ до сучасних технологій, і тими, хто його не має. За допомогою сучасних технологій стало можливим перенесення генів. Цей спосіб вживання допінгу привернув до себе увагу багатьох спортсменів. Причина популярності цього методу в розвинених країнах полягає в тому, що він може залишатися непоміченим в антидопінгових тестах [10; 21].

Антидопінгова політика все ще базується на традиційному підході – допінг прирівнюється до шахрайства, яке має бути покаране. Тому підходи до боротьби з допінгом базуються на принципах боротьби з кримінальною економікою [22]. У більшості наукових статей про допінг основна увага приділяється тому, як створити стимули і як мотивувати спортсменів дотримуватися антидопінгових правил. Ідея Андреффа [23] про «допінг щоденники» для Тур де Франс стала одним з найбільш показових прикладів. Щороку всі велосипедисти повинні декларувати в щоденнику всі ліки, навіть заборонені, які вони вживатимуть під час туру. Під час подорожі велосипедисти проходять перевірку на відповідність між ліками, вказаними в щоденнику, та тими, що є в їхньому організмі. Якщо все відповідає декларації, то велосипедист чистий. Якщо ні, то порушнику можуть довічно заборонити приймати ліки. Ця ідея може слугувати моделлю для альтернативного методу боротьби з маніпуляціями у спорті. Колективна угода роботодавців і професійних спортсменів, які беруть участь у проекті, може мотивувати велосипедистів відмовитися від допінгу з економічних причин. Серед усіх економічних стимулів для відмови професійних спортсменів від допінгу дослідники Байер і Лентен запропонували спеціальну пенсію, в яку спортсмени перераховуватимуть частину гонорарів, а пенсію отримуватимуть лише ті спортсмени, які ніколи не вживають допінгу [24]. Таким чином, використання економічних стимулів для мотивації спортсменів відмовитися від допінгу є більш ефективним. Цей шлях набагато кращий, ніж боротьба міжнародних спортивних організацій з кримінальною економікою, але водночас він також бореться з результатами технічного прогресу людства.

Взяли на себе обов'язок вживати заходів по боротьбі з допінгом разом з ВАДА й національні уряди, в результаті чого у 2005 році було прийнято Конвенцію по боротьбі з допінгом у спорті [25], що

фактично стала базою для сучасного міжнародного антидопінгового співробітництва та частиною національного законодавства країн-членів, які її підписали. На сьогодні 189 урядів підписали Міжнародну конвенцію ЮНЕСКО про боротьбу з допінгом у спорті. Слід звернути увагу на те, що держави мають досить широку сферу дій і в основному зосереджуються на фінансових, педагогічних і профілактичних заходах, тоді як значні повноваження щодо застосування санкцій у сфері спорту залишаються за спортивними федераціями.

Висновки. Щоб викоринити допінг насамперед у професійному спорті, спортивні організації, уряд і фармацевтична промисловість повинні співпрацювати. Крім того, оскільки технології прогресують з кожним днем, дозволяючи непомітно підвищити продуктивність організму та його виконавчі функції, на викоринення допінгу має бути виділене належне і постійне фінансування. Дієвим механізмом боротьби з допінгом може стати практика укладання колективних договорів в асоціаціях з профспілками спортсменів, в яких положення про антидопінгові заходи та процедури підписуються обома сторонами на визначений термін. Доцільно визнати, що наявний досвід вирішення цієї проблеми в професійних спортивних лігах заслуговує на увагу і додаткове дослідження з огляду на практичне застосування в інших видах спорту.

Антидопінгові моделі, інформаційні системи та нові рішення повинні надавати можливості для того, щоб ми могли користуватися сучасними досягненнями медицини та фармацевтики нарівні з усіма іншими людьми. У сучасному професійному спорті підходи до відновлення, профілактики та лікування захворювань мають високий ризик, оскільки спортсмени, як правило, мають високоінтенсивні тренувальні навантаження. У процесах боротьби з допінгом слід враховувати гуманістичну місію спорту щодо антидопінгових заходів. Очевидно, що нинішня боротьба з допінгом, зосереджена на заборонах, працює неефективно. Новий регулятор антидопінгових заходів повинен приймати рішення з урахуванням специфіки кожного виду спорту. Надання все більш прозорої інформації про тестування та антидопінгову освіту як на національному, так і на міжнародному рівнях, запровадження посиленого цільового контролю перед великими змаганнями, а також розробка планів на випадок найгіршого розвитку подій, пов'язаних з допінгом, можуть бути корисними підходами. Крім того, поліпшення доступу до юридичної освіти видається важливим фактором для підвищення рівня знань зацікавлених сторін у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Заборовський В.В. Надання адвокатом правничої допомоги професійним спортсменам щодо ведення переговорів та укладення контрактів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 127–133. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.21>.
2. Заборовський В.В. Деякі аспекти надання правничої допомоги професійним спортсменам. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 1.
3. Houlihan B. Anti-doping policy in sport: the politics of international policy co-ordination. *Public administration*. 1999. № 77(2). P. 311-314.
4. Baron D.A., Martin D.M., Magd S.A. Doping in Sports and Its Spread to at-Risk-Populations: An International Review. *World Psychiatry: Official Journal of the World Psychiatric Association (Wpa)*. 2007. № 6 (2).P. 118–123.
5. Fincoeur B, Van de Ven K, Mulrooney KJ. The symbiotic evolution of anti-doping and supply chains of doping substances: how criminal networks may benefit from anti-doping policy. *Trends in Organized crime*. 2015. № 18(3). P. 229-250.
6. Waddington I, Smith A. An introduction to drugs in sport: Addicted to winning?. *Routledge*; 2009 Jan 13.
7. Coakley J., Pike E. Sports in society: Issues and controversies. McGraw-Hill Education, London, 2014.
8. Brissonneau C, Aubel O, Ohl F. The test of doping. *Sociology of professional cycling. Readings Books*. 2008.
9. World Anti-Doping Agency, accessed October 10, 2018. URL: <https://wada-main-prod.s3.amazonaws.com/resources/files/wada-2015-world-anti-dopingcode.pdf>.
10. Neil Gunningham, Peter N. Grabosky, Darren Sinclair. Smart Regulation: Designing Environmental Policy. *Oxford socio-legal studies*. 2004.
11. Kayser B, Mauron A, Miah A. Current anti-doping policy: a critical appraisal. *BMC Medical Ethics*. 2020. № 2. P. 29–38.

12. Fost N. Ethical dilemmas in medical innovation and research: Distinguishing experimentation from practice. *In Seminars in Perinatology*. 1998. Vol. 22, No. 3. P. 223–232.
13. Booth FW, Tseng BS, Flück M, Carson JA. Molecular and cellular adaptation of muscle in response to physical training. *Acta Physiologica Scandinavica*. 1998. № 3. P. 343–350.
14. Savulescu J, Foddy B, Clayton M. Why we should allow performance enhancing drugs in sport. *British journal of sports medicine*. 2004. № 38. URL: <http://dx.doi.org/10.1136/bjism.2003.005249>
15. Beullens M, Delanghe JR, Bollen M. False-positive detection of recombinant human erythropoietin in urine following strenuous physical exercise. *Blood*. 2006. № 12.
16. Pipe A. The adverse effects of elite competition on health and well-being. *Canadian journal of applied physiology*. 200. № 1. P. 192–201.
17. Parkkari J, Kujala UM, Kannus P. Is it possible to prevent sports injuries?. *Sports medicine*. 2001. № 14. P. 985–995.
18. Whitaker L, Backhouse S. Doping in sport: an analysis of sanctioned UK rugby union players between 2009 and 2015. *Journal of sports sciences*. 2017. № 16.
19. Wilber RL. Current trends in altitude training. *Sports Medicine*. 2001. № 4. P. 249–265.
20. Sheridan H, Pasveer B, Van Hilvoorde I. Gene-talk and sport-talk: A view from the radical middle ground. *European Journal of Sport Science*. 2006, № 4. P. 223–230.
21. Haisma H.J, de Hon O. Gene doping. *International journal of sports medicine*. 2006 № 4. P. 257–266.
22. Maennig W. On the Economics of Doping and Corruption in International Sports. *Journal of Sports Economics*. 2002. № 3 (1). P. 61–89.
23. Andreff, W. The Tour de France: A success Story in Spite of Competitive Imbalance and Doping.” In *The Handbook of Professional Road Cycling Economics*, edited by D. Larson and D. Van Reeth, 2015. P. 233–255.
24. Wu Q., Bayer R. Lenten L. A Comparison of Anti-doping Measures in Sporting Contests. 2018. URL: <https://media.adelaide.edu.au/economics/papers/doc/wp2016-11.pdf>.
25. Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті від 19 жовтня 2005 року. URL: <https://en.unesco.org/themes/sport-and-anti-doping/convention>.